

tívy konania, ciele, zacielenie osobnosti a zamenil ich návykmi.“ (s. 118) Z toho je zrejmé, že človek sa v týchto intenciách stáva pokusným živočíchom, v ktorom možno cestou tréningu vyvolať želané reakcie na okolitý svet a prostredie, v ktorom žije. Nie je preto náhodné, že predstavitelia behaviorizmu (R. Watson, B. Skinner, J. Reynolds), hovoriac o nevyhnutnosti uplatňovania objektívnej metódy v psychológii, majú na mysli aplikovanie metódy skúmania správania živočíchov na oblasť *ľudského správania*.

Z uvedeného je zrejmé, že snaha tohto druhu naturalizmu v etike (ako pochopiteľne aj všetkých jeho možných variant), snažiaca sa vrátiť k ľudským (sociálnym) problémom, je z hľadiska marxisticko-leninskej etiky iba snahou a navyše nevydarenou, pretože jej chýba to najhlavnejšie — spoločenský, konkrétne historický aspekt skúmania podstaty človeka, aspekt historickej podmienenosti obsahu ľudských potrieb, citov, emócií a predstáv o okolitom svete.

Záverom považujeme za potrebné akcentovať to, že v súčasnosti riešenie problému človeka v plnej miere závisí od rozvoja vedy; je to tvorčie

učenie, ktoré sa neustále vyvíja, upresňuje svoje tézy a teoreticky zovšeobecňuje nové vedecké poznatky o človeku.

Avšak základné filozofické princípy marxistického chápania človeka vylučujú možnosť „*doplňovať*“ ho nejakými jednostrannými a svojou podstatou idealistickými učeníami o človeku, akým je i *etický naturalizmus*, ktorý v poslednom čase zaznamenal ohromnú expanziu predovšetkým v západných krajinách.

Marxisticko-leninská filozofia na druhej strane zdôrazňuje prioritu humanistického princípu, súčasne tiež skúma človeka v celej jeho životnej celistvosti, v jeho vzťahoch k základným princípom prírodného a spoločenského bytia.

A chápať človeka ako spoločenskú, predmetne praktickú činnú bytosť, pochopiť princíp historického monizmu, ako aj dialektický výklad vzťahu objektívneho a subjektívneho, nevyhnutnosti a slobody znamená teoreticky zdôrazniť tvorčiu aktivitu človeka a jeho pretvárajúcu a revolučnú činnosť, ktorá sa tak ostentatívne v naturalizme stráca.

Anna Klimeková

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1965.
2. FROMM, E.: Beyond the Claims of Illusions. New York 1962.
3. WATSON, J.: Psychology and the Standpoint of behaviorist. Philadelphia — London 1919.

FILOZOFICKÁ KONCEPCIA PRÍRODY, CIVILIZÁCIE A ČLOVEKA

V. P. TUGARINOV: Příroda, civilizace, člověk. Praha 1981, Panorama 1981, 200 s.

Vzájomné vzťahy a súvislosti medzi prírodou, civilizáciou a človekom, najmä otázky ekológie, demografie a

historického vývoja a perspektívy človeka, ale aj kultúry, vedecko-technického pokroku a spôsobu života sú

otázky nanajvýš aktuálne a ich marxisticko-leninské riešenie má kľúčový význam pre spoločenskú prax aj ideologický boj okolo tzv. globálnych problémov súčasnosti. Filozofické, svetonázorové a vedecko-metodologické aspekty tejto problematiky sú predmetom zaujímavých a podnetných úvah významného sovietskeho filozofa Vasilija Petroviča Tugarinova. Kniha, ktorá vyšla v českom preklade, je posledným dielom tohto u nás známeho (hlavne prácou *Filozofia vedomia* Bratislava, Pravda 1974) autora; v origináli vyšla r. 1978, kedy V. P. Tugarinov i zomrel.

Práce V. P. Tugarinova sú charakteristické tvorivým hľadaním nových prístupov aj k tradičným problémom, schopnosťou odhaľovať v nich nové stránky, originalitou filozofického myslenia a pohľadu na svet bez toho, že by opúšťal stanoviská marxizmu-leninizmu. Tieto črty má aj recenzované dielo, v ktorom autor vyslovuje celý rad doteraz slabo pochopených i málo „vžitých“, miestami aj sporných názorov na široký okruh otázok, týkajúcich sa dialektiky prírody, civilizácie a človeka. Ťažisková myšlienka „dialektickej jednoty prírody, spoločnosti a človeka, prelínajúca sa celou knihou“, je zároveň aj „východiskom pre riešenie mnohých praktických problémov spoločenského života“. (s. 8) Pravda, hneď v úvode treba povedať, že mnohé otázky a odpovede na ne mohli byť iba načrtnuté. V každom prípade sa však Tugarinovovi podarilo nielen sproblematizovať pálčivé úlohy v oblasti výchovy a formovania nového, socialistického človeka, ale vrhnúť na ne aj nové svetlo.

Prácu rozčlenil autor do troch častí, v ktorých sa pokúša „načrtnúť teóriu predmetov uvedených v názvoch kapitol, t. j. prírody, civilizácie a človeka“ a „vysvetliť ich vzájomnú

súvislosť“. (s. 7) Doteraz sa tomuto v marxistickej filozofii nevenovala zvláštna pozornosť. Analýzou tzv. „druhej prírody“ a prírodných prvkov v základni a nadstavbe usiluje sa zaplniť medzeru, ktorá existuje v chápaní súvislostí medzi prírodou a spoločnosťou. Pokiaľ ide o človeka, podľa Tugarinova je treba „prekonať jednostranné predstavy o človeku ako čisto sociálnej bytosti“ (s. 8), pretože akcentovanie prírodných stránok v ňom neodporuje ani výrokom klasikov marxizmu-leninizmu, ani faktom každodenného života. Ak sme doteraz tieto stránky v marxizme-leninizme iba spomínali, alebo „brali na vedomie“, tak Tugarinov ich tu analyzuje. Treba sa zaoberať nielen spoločenským v prírodnom, ale aj prírodným v spoločenskom a v človeku (čo nie je to isté), ak máme dospieť k jednotnej vede o človeku, prírode a spoločnosti.

Obsahom 1. kapitoly je naj všeobecnejší, filozofický pojem prírody, jej vlastností a vzťahov človeka k nej. Ide tu o vedecký a dialektickomaterialistický pojem prírody, ktorý sa podstatne líši od nevedeckého a idealistického. Pod pojmom príroda sa chápe mimoľudská (nikým nestvorená) objektívna realita, ktorej substanciou je hmota. Tugarinov sa zameriava hlavne proti antropomorfizovanému chápaniu prírody na spôsob ľudského sveta, ktoré vedie tak či onak k idealizmu. Prírodu treba pochopiť ako objektívnu realitu, ktorá existuje sama pre seba (a nezávisle od človeka), ktorej „logika je mimoľudská“ (s. 13), aj keď nie protiludská. Príroda je dynamická, je „nadaná životnosťou, aktivitou a tvorivou silou“. (s. 20) Činnosť prírody však nemožno považovať za rozumnú alebo nerozumnú, sama príroda nemá rozum, ani cit, ani morálku, nie je dobrá, ani zlá, ani toto všetko nepotrebuje. Preto však ešte nie je príroda „nižšia“. Má svoje vlast-

ne „zákony pohybu“ a s tými si „vy-
stačí“. Bytie prírody je živelné, príro-
da je živá a iba človek v nej hľadá
rozum, účel a pod.

Aký je potom skutočný vzťah člo-
veka a prírody a ako riešiť problém
„ovládania“ prírody človekom? Prí-
roda je základom a predpokladom by-
tia človeka. Jednota človeka a prírody
je daná dvojako:

a) tým, že človek žije v prírod-
nom prostredí a z prírodných látok a
b) sám človek je telom i dušou prí-
rodou a výtvorom prírody. Aj pre člo-
veka teda platia prírodné zákony.

Človek však nie je ani „pánom“,
ani „otrokom“ prírody. Ak vôbec mô-
žeme v nejakom zmysle hovoriť o „vlá-
de“ či „nadvláde“ človeka nad prí-
rodou, tak v žiadnom prípade tento
vzťah nemôže mať „mocenský“ cha-
rakter, ako ho poznáme z dejín spo-
ločnosti. Na to upozorňoval už Engels.
Vzťah medzi prírodou a človekom ne-
možno redukovať ani na „boj“, na
„večný vojnový stav“, hoci „boj“ me-
dzi nimi skutočne existuje a je opod-
statnený tam, kde sa človek bráni
preňho nepriaznivým vplyvom príro-
dy. Bráni sa však aj príroda zásahom
človeka a každý „úder“, ktorý zasa-
díme prírode, pocítíme tak či onak
na sebe. Protirečenia medzi človekom
a prírodou nie sú antagonistické, inak
by človek neprežil ani jeden deň. Aj
myšlienka nejakej absolútnej „nadvlá-
dy“ je ilúzia alebo naivita, v každom
prípade škodlivá pre človeka aj prí-
rodu. Vzťah človeka k prírode teda
nemôže byť vzťahom k nepriateľovi,
ktorého treba potláčať a ničiť, to už
preto nie, lebo sám človek je prírodou
a prírodu potrebuje k svojmu životu
a rozvoju. Vzťah človeka k prírode
má byť taký, aby slúžil jeho všestrán-
nému rozvoju, pritom nie na úkor prí-
rodného rozvoja. Na druhej strane je
človek tiež schopný zabraňovať prí-
rodnému rozvoju na úkor seba.

B. P. Tugarinov očakáva od takej-
to všeobecnej koncepcie prírody, kto-
rú podopiera faktami zo špeciálnych
vied, že pomôže prehĺbiť a formovať
nový, uvedomelý vzťah k prírode, v
ktorom má aj socialistická spoločnosť
značné rezervy. Žiada sa skončiť
s pragmatickým vzťahom k prírode
aktívnejšou ideologickou a psycholo-
gickou výchovou, bez čoho žiadna
ochrana prírody nebude efektívna.

V ďalšej časti tejto kapitoly ana-
lyzuje autor rôzne formy vzťahov člo-
veka k prírode, ktoré musí človek
prakticky kontrolovať a riadiť, aby
nedospel do stavu „nahého človeka na
holej Zemi“. Príroda je predmetom
nielen praktických, ale aj psychic-
kých a estetických vzťahov a potrieb
človeka.

Marxov pojem tzv. „druhej príro-
dy“ chápe Tugarinov ako „kultivova-
nú časť zemskej prírody“ (s. 50), kto-
rá je stále ešte súčasťou prírody, nie
spoločnosti, alebo presnejšie predsta-
vuje „hraničný prechod“ medzi nimi.
Ide o to, že nemožno zabúdať, že táto
„druhá príroda“ ako produkt ľudskej
činnosti podlieha tak prírodným, ako
aj spoločenským zákonom. Človek te-
da neprestáva byť závislým od príro-
dy, napriek tomu, že si vytvára túto
„druhú prírodu“. Formy závislosti člo-
veka od prírody majú ešte silné väz-
by, aj keď „druhá príroda“ je pod-
mienená predovšetkým tým, že slúži
človeku, kým ostatná „pracuje pre se-
ba“. Človek sa musí naučiť riadiť „dru-
hú prírodu“ tak, aby to zodpovedalo
prírodným zákonom (rovnováha v prí-
rode) a súčasne rozvoju spoločnosti.

Za formu „prechodu“ medzi príro-
dou a spoločnosťou možno považovať
aj výrobu alebo prácu. Majú tiež dvo-
jaký, prírodno-spoločenský charakter.
Nimi začína autor analýzu problemati-
ky civilizácie v druhej kapitole. Výcho-
diskom mu je dialektická koncepcia,
podľa ktorej „čisté“ sociálne neexis-

tuje. [s. 66] Sociálne nemožno odtrhávať od jeho prírodného základu, prírodné je univerzálne prítomné v sociálnom, pravda, v rozličnej miere, podobne, kvantite a kvalite. „Príčinou prírodných „prímiesí v spoločenských javoch je bisociálnosť človeka“ [s. 74], avšak túto charakteristiku človeka nemožno extrapolovať na spoločnosť ako celok, pretože spoločnosť „nie je organizmus v biologickom slova zmysle“. [s. 68] Jednoducho — človek a spoločnosť nie sú totožné, preto ani človek sa nemení automaticky s premenami spoločnosti. Zákonitosti ich premení totiž tiež nie sú celkom totožné.

Zo „starej“ koncepcie prírody ako niečoho „nízkeho“ oproti spoločnosti vyplýva aj nesprávny, v podstate metafyzický názor, že prírodné pôsobí na vývoj človeka a spoločnosti iba ako niečo negatívne, brzdiace. Avšak ani príroda, ani spoločnosť a človek nie sú voči sebe ani absolútne zlí, ani absolútne dobrí. Veď v dejinách spoločnosti je tiež mnoho negatívneho, čo brzdí vývoj a pôsobí dokonca proti pozitívnemu prírodnému v človeku, alebo umocňuje v človeku negatívne prírodné črty. Človek je „od prírody“ aj dobrý, aj zlý. „Ako biologická zložka ľudskej prirodzenosti, zdedená zo živočíšneho sveta, tak aj jej zložka sociálna obsahujú kladné i záporné (protispoločenské) prvky.“ [s. 76] Nielen biologické deformuje sociálne, ale i naopak, alebo jedno napomáha rozvoju druhého. Triedno-antagonistická spoločnosť extrémne zosilňuje negatívne prvky biologického v človeku až na úroveň animalizmu.

Univerzálne pôsobenie prírodno-biologických faktorov sa prejavuje aj v nadstavbových javoch spoločenského života, a to cez psychofyziológiu človeka. Podľa Tugarinova treba vo filozofii a sociálnej činnosti doceniť fakt, že „...fyziologické faktory sú v ľud-

skej prirodzenosti najstaršie, najhlbšie zakorenené, ťažšie sa podriaďujú korekcii a riadeniu. Fyziologické podnety sú veľmi silné, pôsobia neustále a s veľkou naliehavosťou a ich uspokojovanie spreďadajú silné zážitky. Naproti tomu duševné zážitky predpokladajú vyvinutú kultúru a intelekt...“ [s. 81] Napr. alkoholizmus má nielen sociálne, ale aj psychofyziologické korene. Rovnako vo výchove a pri odstraňovaní všetkých sociálne nežiadúcich javov u človeka treba prihliadať na pôsobenie týchto faktorov.

V ďalšej časti tejto kapitoly autor analyzuje vzťah civilizácie a kultúry. Civilizácia je užší pojem ako kultúra, je to jej „vrstva“. [s. 82] Avšak samotnému vymedzeniu pojmu kultúra venuje oveľa viac priestoru ako pojmu civilizácia. Kultúra je podľa neho prítomná vo všetkých štádiách dejín spoločnosti, kým civilizácia vzniká až s triednou spoločnosťou. Hlavnou hybnou silou civilizácie a v určitom zmysle aj kritériom je vývoj výrobnej techniky a technológie, preto možno hovoriť iba o technickom charaktere ľudskej civilizácie ako jedinom možnom. Aj cesty z civilizačných kríz (napr. ekologickej) vedú len cez ovládnutie techniky, nie jej negáciou. Pod pojem „súčasná civilizácia“ zahŕňa Tugarinov aj kapitalizmus, aj socializmus, pretože ide o súhrn kultúrno-technických javov rovnakého typu bez toho, že by sa strácala ich triednosť, ktorá sa prejavuje v ich sociálnej orientácii a smeroch rozvoja. Vidieť to na takých globálnych javoch súčasnej civilizácie, ako je hroziaca ekologická kríza a demografická explózia, v ktorých sa odráža reálny konflikt medzi prírodou a spoločnosťou. Ekologická kríza sa javí ako dôsledok súčasnej civilizácie — jej rozvoj na druhej strane je faktorom, ktorý pôsobí proti demografickej explózii. Strategické politické prístupy kapitalizmu

a socializmu ku globálnym problémom sú však zásadne rozdielne. Iba socializmus a komunizmus, ktorý „spája úlohy využívania prírody, jej ochrany a jej pretvárania v záujme človeka“ (s. 117), sú zárukou a perspektívou skutočne ľudského vzťahu človeka k prírode. Ten spočíva v tvorbe a tvorivosti, nie jednostrannej exploatacii ani jednostrannom ochranárstve. Úlohou človeka a spoločnosti nie je ani tak „ovládať“ prírodu ako svoje vzťahy s ňou, poznať a prakticky usmerňovať (aj v záujme rozvoja prírody) dôsledky svojich zásahov do nej. Hlavnou prekážkou takéhoto riešenia je súčasný kapitalizmus.

V 3. kapitole pristupuje Tugarinov k vymedzeniu niektorých základných pojmov marxisticko-leninskej filozofickej teórie človeka, a to hlavne pojmu „ľudská prirodzenosť“, ktorý používali aj klasici a ktorý má svoje miesto v tejto teórii, avšak doteraz sa dostatočne neanalyzoval. V čom spočíva „ľudská prirodzenosť“? Na to treba odpovedať podľa Tugarinova na otázku — k akému svetu človek (alebo z akého a do akého sveta človek prichádza — E. V.) patrí. Tento svet — a ľudská prirodzenosť tiež — majú dvojaký charakter: prírodno-spooločenský a biosociálny. „Táto dvojakosť tvorí zároveň jednotu. Biologický a sociálny princíp sa v človeku organicky spája, čo nevyklučuje ich relatívnu samostatnosť a rozpornosť... Človek je teda svojou prirodzenosťou mikrokozmom, syntézou celej prírody v najširšom slova zmysle, vrátane spoločnosti.“ (s. 125) V tejto téze o dvojakej, biosociálnej prirodzenosti človeka vychádza autor z príslušnosti človeka k dvom formám pohybu hmoty (biologickej a sociálnej), ktoré v sebe zahŕňajú všetky ostatné (s. 125—6), vrátane psychiky ako „mosta“ medzi biologickým a sociálnym. Z tohto dôvodu, bez toho, že by znižoval úlohu

psychiky, neprisudzuje ľudskej prirodzenosti trojitý, bio-psychosociálny charakter. (s. 126)

Ľudskú biosociálnu prirodzenosť treba rozlišovať od pojmu „podstata človeka“, ktorý „odpovedá na otázku, čo je podstatné pre človeka ako takého, čím sa svojou podstatou líši od zvierata. Za všetko podstatné... vďačí človek spoločnosti. Ľudská podstata je teda len a len spoločenská. Túto tézu treba chápať doslovne a nepohrávať sa s ňou, ako sa to niekedy robí.“ (s. 130—131) Ani to „prirodzené“, ani to „podstatné“ v človeku však nemožno považovať za absolútne dobré alebo zlé. Výchova človeka by mala byť založená na dialektickej jednote kladných stránok v prírodnom i spoločenskom základe človeka. Biologické v človeku sa prejavuje hlavne cez jeho fyziológiu, psychiku a neurodynamiku; výchovné pôsobenie na človeka preto musí vplývať aj na toto. V človeku musíme pretvárať nielen negatívne sociálne dedičstvo, ale tiež „ohľadzovať jeho prírodné funkcie“. (s. 136) Marxisticko-leninská veda o človeku a na nej založená výchova nového človeka teda nie je celkom totožná so sociológiou (aj keď sociálne faktory sú určujúce), ale zahŕňa aj psychológiu, lekárske a prírodné vedy. Z toho potom vyplýva, že ani procesy socializácie a humanizácie človeka nie sú úplne totožné. Tugarinov venuje pomerne dosť priestoru analýze vplyvu fyziologických faktorov na sociálne správanie človeka, čo nemožno prehliadať ani v socializme.

Autorove úvahy vedú k záveru, že človeka nemožno stotožniť so spoločenskými vzťahmi. Marxova téza o sociálnej ľudskej podstate sa, pochopiteľne, vzťahuje na človeka, ale v nej ide predovšetkým o formovanie jeho osobnosti, ktorá neexistuje mimo človeka alebo biosociálneho individua a

naopak. Osobnosť človeka sa v knihe vymedzuje ako súhrn sociálnych kvalít človeka. (s. 133—134) Je teda jasné, že ľudská prirodzenosť a osobnosť človeka takisto nie sú totožné.

Ľudská prirodzenosť a ľudská podstata sa v dialektickej jednote a v konkrétnych, empiricky zistiteľných formách prejavujú v tom, čo možno zahrnúť pod pojem „ľudská existencia“. „Pojem existencie aplikovaný na organickú formu pohybu hmoty je konkretizovaný v pojme „život“, pretože organizmus nielen existuje..., ale navyše aj žije. V súvislosti s človekom znamená tento pojem aj činnosť, pretože človek... tiež tvorí. Vo vzťahu k človeku má teda pojem existencie rôzne zorné uhly.“ (s. 144) Autor sa teda nevyhýba pojmu „ľudská existencia“, pričom ho správne „dešifruje“ pomocou pojmu „spôsob života“, ktorý je vždy predovšetkým výrazom spoločensko-ekonomických vzťahov. V tejto súvislosti hovorí o socializmom spôsobe života človeka ako o „pracovnom spôsobe života“. (s. 150) „Jedine pracovný spôsob života zachráni ľudstvo pred degeneráciou. A v tom je najväčšia zásluha robotnícko-roľníckej moci o súčasné i budúce ľudstvo.“ (s. 15)

Tugarinov sa zmieňuje aj o vplyvoch súčasnej vedecko-technickej revolúcie, ktorá značne poznamenáva sféru existencie človeka, ale „nemôže nijako podstatne zmeniť ani ľudskú prirodzenosť, ani ľudskú podstatu“. (s. 157)

V záverečnej časti práce rozoberá vzťah pojmov človek, individuum a osobnosť. Reálny človek existuje iba ako konkrétne individuum, t. j. neopa-

kovateľná celistvá (ďalej „nedeliteľná“) bytosť, ktorá je nositeľom tak ľudskej biosociálnej prirodzenosti, ako sociálnej podstaty, osobnosti a individuality. Osobnosť bez a mimo individua neexistuje, individuum je však osobnosťou nie kvôli svojej biosociálnej prirodzenosti, ale iba vďaka tomu, nakoľko si osvojilo „sociálne významné vlastnosti a vzťahy“, teda ľudskú podstatu. Formovanie a zdokonaľovanie osobnosti človeka je skutočná spoločensko-historická úloha a najvyšší ideál dejín, pretože cez ňu sa prejavuje spoločenský pokrok v pokroku človeka. Osobnosť je produktom spoločnosti, ale aj problém riadenia spoločnosti je problémom toho, aké osobnosti ju riadia. Ako výstižne poznamenáva Tugarinov, i problém „prekonania negatívnych dôsledkov vedekotechnického pokroku je v podstate otázkou, v akých rukách je veda a technika, kto riadi jej praktické využitie“ (s. 179), pretože „nevraždi puška, ale človek, ktorý z nej strieľa“. (s. 179)

Kniha, napísaná s komunistickou angažovanosťou v zápase o budúcnosť človeka, v ktorej sa autorovi podarilo hlboko teoreticky a originálne preniknúť do aktuálnej problematiky a zdôvodniť, že „uznanie prírodných princípov vychádza z marxistického chápania samotných základov spoločenského vývoja“ (s. 78), určite zaujme nielen vedcov, propagandistov a pracovníkov z rôznych oblastí našej spoločensko-politickej praxe, ale má význam pre formovanie nových vlastností a postojov všetkých členov našej socialistickej spoločnosti.

Emil Višňovský